# И.ЮСУПОВТЫҢ ЮБИЛЕЙЛИК МАҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ ӘДЕБИЯТЛАРАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЛАР ҲӘМ МӘДЕНИЙ ДИАЛОГ

**Джаксуликова Дилноза –** *докторант*
jaksulikovadilnoza@gmail.com
*Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети*

# МЕЖЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ И КУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В ЮБИЛЕЙНЫХ СТАТЬЯХ И.ЮСУПОВА

**Джаксуликова Дилноза –** *докторант*
*Каракалпакский государственный университет имени Бердаха*

# INTERLITERARY RELATIONS AND CULTURAL DIALOGUE IN THE JUBILEE ARTICLES OF I.YUSUPOV

**Dzhaksulikova Dilnoza –** *doctoral student*
*Karakalpak State University named after Berdakh*

**Таянч сўзлар:** И.Юсупов, адабиётлараро алоқалар, адабиётлараро мулоқот, таржима, халқлар дўстлиги.

**Резюме.** Мақолада И.Юсуповнинг адабий-танқидий фаолиятида адабиётлараро алоқалар, маданий мулоқот ва халқларнинг маънавий яқинлиги акс этиши таҳлил қилинган. Муаллифнинг турли халқларнинг таниқли шоир ва ёзувчиларига бағишланган юбилей мақолалари мисолида халқлар ўртасидаги маданий алоқаларни мустаҳкамлашда бадиий таржима, асар алмашиш ва репертуар алоқаларининг ўрни аниқланади. А.Тўқай, М.Карим, Р.Гамзатов, А.Навоий, Ч.Айтматов ва С.Эралиевлар ҳақидаги нашрлар материалидан кўринадики, И.Юсупов адабиётлараро таъсирни тарихий-маданий контекстда кўриб чиқади. Унинг танқидий мақолаларининг маърифий, илмий ва маданий аҳамияти очиб берилган.

**Ключевые слова:** И. Юсупов, межлитературные связи, межлитературный диалог, перевод, дружба народов.

**Резюме.** В статье анализируется отражение межлитературных связей, культурного диалога и духовной близости народов в литературно-критической деятельности И.Юсупова. На примере юбилейных статей автора, посвящённых известным поэтам и писателям разных народов, определяется роль литературного перевода, обмена произведениями и репертуарных связей в укреплении культурных отношений между народами. На материале публикаций о Г.Тукае, М.Кариме, Р.Гамзатове, А.Навои, Ч.Айтматове и С.Эралиеве показывается, что И.Юсупов рассматривает межлитературное влияние в историко-культурном контексте. Раскрывается просветительское, научное и культурное значение его критических статей.

**Key words:** I.Yusupov, interliterary relations, interliterary dialogue, translation, friendship of peoples.

**Summary.** The article analyzes the representation of interliterary relations, cultural dialogue, and spiritual affinity among peoples in the literary-critical works of I.Yusupov. Using the author's jubilee articles dedicated to prominent poets and writers of different peoples, the study identifies the role of literary translation, exchange of literary works, and repertoire-based relations in strengthening cultural ties between peoples. Based on publications about G.Tukay, M.Karim, R.Gamzatov, A.Navoi, Ch.Aitmatov, and S.Eraliyev, the article demonstrates that I.Yusupov considers interliterary influence within a historical and cultural context. The article also reveals the educational, scholarly, and cultural significance of his literary-critical works.

**Кирисиў.** Тарийх сахнасынан белгили болғанындай, халықлар арасындағы өз ара қатнасықлардың тамырлары жүдә ерте дәўирлерге барып тақалады. Ҳәр бир халықтың алға илгерилеўи ҳәм раўажланыўы оның басқа халықлар менен экономикалық, мәдений, илимий ҳәм басқа тараўлардағы байланысларына тиккелей байланыслы. Олардың ишинде әдебий интеграциялар халықтың руўхый өзлигин байытып, көркем әдебиятының раўажланыўына, мәдений көлеминиң кеңейиўине айрықша тәсир көрсетип келген.

Қарақалпақстанда өткен әсирдиң екинши ярымында түркий халықлар арасында руўхый жақынлықты беккемлеў мақсетинде бир қатар мәдений-әдебий илажлар өткерилген. Мәселен, 1976-жылдың ноябрь айында Башқурт әдебияты ҳәм көркем өнери күнлери, 1980-жылдың август айында Татар әдебияты ҳәм көркем өнери күнлери, 1983-жылдың августында болса Дағыстан әдебияты ҳәм көркем өнери күнлери шөлкемлестирилген. Усындай дөретиўшилик дослық нәтийжесинде татар, башқурт, әзербайжан жазыўшы-шайырларының антологиялық топламлары, сондай-ақ, Ғабдулла Тоқай, Мустай Карим, Расул Ғамзатов сыяқлы белгили шайырлардың жеке китаплары қарақалпақ тилине аўдарылып басып шығарылған [1, 2, 3, 4]. Бул аўдарма топламларда ҳәр халық классик шайырлары өз халқы арасында қандай әҳмийетке ийе болса, қарақалпақ аўдармашылары сол руўхый салмақлылықты сақлап, көркем сөз ўәкиллериниң шығармаларын өз оқыўшыларына толық ҳәм терең мәнили етип жеткерген.

**Нәтийжелер ҳәм талқылаў.** Қарақалпақ әдебиятында әдебий байланыслардың раўажланыўына басқалар менен бир қатарда И.Юсупов өзиниң көркем аўдармалары ҳәм сын мақалалары менен үлкен үлес қосты. Сыншының газета-журналларда, топламларда жазылған сын мақалаларының әҳмийети соннан ибарат, оларда сөз етилип атырған халықтың тек әдебияты емес, ал тарийхы, географиясы ҳаққында да мағлыўмат береледи.

Солардан бири басқа халықлардың әдебият ғайраткерлериниң юбилейлерине бағышланған мақалалар есапланады. Онда әдебий шахслар дөретиўшилигин миллетлераралық контекстте көрип шығып, аўдармалар

ҳәм репертуар байланыслары арқалы жүзеге келетуғын тәсирди ашып береди

Белгили бир жазыўшының юбилейи тек ғана бир халықтың ишки байрамы емес, ал пүткил түркий дүньяға, ҳәттеки дүнья мәдениятына ортақ руўхый қәдириятты улығлаў болып табылады. Мәселен, И.Юсупов өзбек, қазақ, қырғыз, татар, башқурт, рус жазыўшыларының юбилейлерине арналған мақалаларында сол шахслардың:

Халықаралық абырайын – шығармаларының сырт елге тарқалыўы, аўдармалар арқалы танылыўы, әдебий процесстеги орнын;

Әдебиятлар аралық тәсирин – басқа халықлардың жазыўшыларына тәсирин, дөретиўшилик дәстүрлердиң қосылыўын;

Мәдений бирликти улығлаў – туўысқан халықлардың улыўма руўхый мийрасын байытыўдағы ролин кеңнен ашып береди.

Мақалаларының жанры көбинесе еске түсириў ҳәм очерк тәризинде жазылады. Яғный, Юсупов юбилей ийесиниң дөретиўшилик дүньясын илимий жақтан таллап, сол шахстың инсаныйлық турмысын, заманласлары арасындағы орнын да сүўретлейди.

Ибрайым Юсупов басқа халықлардың белгили шайыр ҳәм жазыўшыларының юбилейлерине бағышлап көплеп мақалалар жазған. Олар әдебий процесслер ҳәм халықлар арасындағы қатнасықлардың терең ҳәм ҳәр тәреплеме көринисин береди және онда автор тек ғана шахслар дөретиўшилигин мақтап қоймастан, сол шығармалардың бир-бирине қалай тәсир еткенин, қарама-қарсылықлар ҳәм улыўма мотивлердиң қай жерден келип шыққанын тарийхый-социаллық контекст пенен байланыстырып талқылайды. Мақалаларда тил ҳәм мәдений уқсаслықлар, аўызеки ҳәм жазба дәстүрлер арасындағы байланыслар, сондай-ақ, әдебий байланыстың дослық ҳәм түсинисиў жетилисиўиндеги роли анық мысаллар ҳәм дәлиллер арқалы ашып бериледи. Усы көзқарастан Юсуповтың юбилей мақалалары тек ғана юбилей мақтаўлары емес, ал әдебиятлараралық диалог ҳәм халықлар дослығын сақлаўдың илимий-ағартыўшылық хүжжетлери болып есапланады.

Мысалы, Наўайының 550 жыллығына бағышлап жазған «Әзийзим, дүньяға бийўақ келипбиз…» [5] мақаласын алып қарайық. Мақалада Әлийшер Наўайының әдебий поэзиясы тек ғана бир миллеттиң емес, ал пүткил түркий дүньяның улыўма руўхый ғәзийнеси сыпатында көрсетиледи ҳәм сол арқалы өзбек ҳәм қарақалпақ халықларының туўысқанлығы, лингвистикалық-әдебий үзликсизлиги анық тәрийипленеди. Автордың атап өтиўинше, Наўайы дәўиріндеги шағатай/ески өзбек тили ҳәзирги өзбек ҳәм қарақалпақ жазба-аўызеки әдебиятының улыўма дәреги болып, поэзия, музыка, сүўретлеў өнери арқалы уллы мәдений орайлар – Самарқанд, Ҳират сыяқлы қалаларда қәлиплескен мәдений процесслер ҳәр еки халықтың дөретиўшилик дәстүрине бирдей тәсир еткен. Мақалада Наўайының «Еки тиллилик» мәселеси, түркий тилдиң лексикасы ҳәм турмыслық атамалары арқалы халықлардың улыўмалық дүнья таныўы анықланатуғыны, соның менен бирге, қарақалпақ аўызеки дәстүрлериндеги Наўайының көринислери ҳәм Бердақ сыяқлы жергиликли шайырлардың уқсаслық эпитетлери арқалы еки халықтың әдебий-етникалық байланысларының терең екенлиги дәлилленеди; сол себепли Юсуповтың усынысы – Наўайының шығармаларын түп нусқадан, мәдений контекстте көрип шығып үйрениў ҳәм қарақалпақ тилиндеги дурыс ҳәм сезимге бай аўдармалар арқалы усы улыўмалық мийрасты жас әўладқа жеткериў – еки халық арасындағы руўхый дослық ҳәм әдебий аўызбиршиликти беккемлеўге анық илимий ҳәм әмелий үлес қосады.

«Мәңги бийик Манас таў» [6] атамасындағы Шыңғыс Айтматовтың 60 жыллығына бағышланған мақаласында уллы қырғыз жазыўшысының шахсы ҳәм дөретиўшилиги этномәдений «көпир» сыпатында көрсетилгени айқын сәўлеленген. Мақалада Айтматовтың туўылған жери, Манас таўы символикасы ҳәм өмириниң тарийхый контекси арқалы оның дөретиўшилигиниң түп тамыры – қырғыз халқы менен этногенетикалық туўысқанлықты беккемлейди деп көрсетиледи; бул мәдений өзгешеликтиң, жәмәәтлик ядтың детектив факторы сыпатында түсиндириледи. Сондай-ақ, автор реализм, гуманизм, этикалық-экологиялық мәселелерди көтерген әдебий усылларды (социаллық реализм, этикалық рефлексия, интертекстлик қатлам) атап өтип, Айтматов шығармаларының миллий өзгешеликлери ҳәм улыўма инсаныйлық потенциалы арқалы еки халық арасындағы диалогқа (мәдениятлараралық диалог) жәрдемлесетуғынын дәлиллейди.

Екиншиден, мақала Айтматов шығармаларының аўдарма ҳәм репертуарлық әмелият арқалы қазақ, қырғыз ҳәм қарақалпақ әдебияты менен ҳақыйқый әдебий байланыслар орнатқанына айрықша итибар қаратады. Бул көзқарастан қарағанда, қырғыз ҳәм қарақалпақ әдебий байланыслары тарийхый туўысқанлыққа тийкарланған эмоционаллық жақынлық пенен бирге институтлық әмелий дәрежеде жүзеге асырылған мәдений дипломатия саналады.

И.Юсуповтың қырғыз шайыры Сүйинбай Ералиевтиң 50 жас юбилейине арнап жазған «Қырғыз ҳәм «Қырық қыз»» [7] атлы мақаласы халықлар дослығы ҳәм әдебий байланыс көзқарасынан кеңейтип қарасақ, ол тек ғана бир шайырдың дөретиўшилигин мақтаўдан тысқары, еки түркий халықтың тарийхый-мәдений туўысқанлығы ҳәм руўхый жақынласыўын тереңнен ашып береди. Сүйинбай Ералиевтиң қарақалпақ поэзиясын түсинип, өз тилинде аўдарып, «Қырық қыз» сыяқлы дәстанларымызды қырғыз оқыўшыларына жеткериўи – сөз ҳәм жүрек көпирин қурған ис; бул аўдарма арқалы жүрегимиз бенен таўлы үлкениң, дала менен көлдиң бир уқсаслығы, бир эстетикасы ашылады. Бундай әдебий алмасыўлар – тилимиз ҳәм үрп-әдетлеримиздиң уқсас тамырларын еске салып, поэзия арқалы уқсас тәғдирлер ҳәм сезимлерди бөлисиў имканиятын береди; олар миллий өзин-өзи таныўды күшейтеди, «туўысқанлық» ҳәм өз ара хүрметти беккемлейди. Сондай-ақ, Ералиев сыяқлы шайырлар ҳәм аўдармашылардың мийнети еки халықтың әдебий дәстүрлерин байытып, жаңа оқыўшы категорияларын қәлиплестиреди – қарақалпақ дөретиўшилиги қырғыз сахнасына кирип, қырғыз поэзиясының үнлеслиги бизге қайтадан тәсир етеди. Бундай мәдений сөйлесиўлер фестивальларда, әдебий

ушырасыўларда, китап шыққанында даўам етеди ҳәм өз ара дослықты өзлестиреди: бул дипломатиялық емес, инсаный-әдебий байланыс – ҳақыйқый туўысқанлық тәжирийбеси. Соның ушын мақаланың тийкарғы идеясы – Сүйинбайдың тәжирийбеси арқалы көринген әдебий туўысқанлық ҳәм сөздеги бирге ислесиўдиң әҳмийетин, аўдарманың тиллик емес, руўхый көпир екенин анықлаў болып табылады.

**Жуўмақ.** Жуўмақлап айтқанда, И.Юсуповтың юбилейлик мақалалары оның әдебий байланысларды терең түсингенин ҳәм халықлар арасындағы мәдений диалогты көркем-илимий түрде ашып бергенин көрсетеди. Автор Ғабдулла Тоқай, Мустай Карим, Расул Ғамзатов, Әлийшер Наўайы, Шыңғыс Айтматов ҳәм Сүйинбай Ералиев сыяқлы шығармашылық ўәкиллер ҳаққындағы мақалаларында олардың әдебияттағы орнын ғана емес, басқа халықлар әдебияты менен байланысын да таллайды. Әсиресе, аўдарма, шығармалар алмасыўы ҳәм улыўма көркем мотивлер арқалы қәлиплескен руўхый жақынлыққа айрықша итибар береди. Соның менен бирге, оның мақалалары халықлар дослығы, өз ара ҳүрмет ҳәм мәдений байланысларды беккемлеўге хызмет еткен әҳмийетли әдебий-мәдений дерек болып табылады.

**Әдебиятлар**


1. Тоқай Ғ. Шығармаларынан. – Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1960.
2. Тоқай Ғ. Мұңлы саз. / Ғабдулла Тоқай; татаршадан қарақалпақ тилине аўдарғанлар И.Юсупов, Б.Исмаилов. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1981.
3. Карим М. Бизиң үйдиң қуўанышы : повестьлер. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.
4. Ғамзатов Р. Таў жулдызы : қосықлар ҳәм поэмалар. / Расул Ғамзатов; аўдарғанлар И.Юсупов, Т.Сейтжанов. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1984.
5. Юсупов И. «Әзийзим, дүньяға бийўақ келипбиз…». / «Еркин Қарақалпақстан», 1991, 21-сентябрь.
6. Юсупов И. Мәңги бийик Манас таў. / «Совет Қарақалпақстаны», 1988-жыл 14-декабрь, № 242.
7. Юсупов И. Қырғыз ҳәм «Қырық қыз». // «Әмиўдәрья», 1971, № 9.